

**ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅԱՆ
«ԺՈՂՈՎՈՒՐ» ՊԱՇՏՈՆԱԹԵՐԹԸ**

Բանալի բառեր – Հայաստանի առաջին Հանրապետություն, կուսակցություն, պաշտոնաթերթ, «Ժողովուրդ», անկախություն, խորագիր, քննադատություն, ներքին լուրեր, խորհրդարան, ընդդիմություն

Հայաստանի առաջին Հանրապետության գոյության ընթացքում ՀՅԴ-ից հետո երկրորդ ամենահզոր քաղաքական ուժը եղել է Հայ ժողովրդական կուսակցությունը (ՀԺԿ), որը նշանավոր ազգային գործին Համբարձում Առաքելյանի նախաձեռնությամբ «Մշակ» թերթի շուրջ համախմբված մտավորականության և Թիֆլիսի գործարար շրջանակների ներկայացուցիչների մասնակցությամբ հիմնադրվել է 1917 թ. ապրիլի 11-ին Թիֆլիսում:

ՀԺԿ-ն իր քաղաքական հավատամքը, նպատակներն ու դրանց հասնելու միջոցները ներկայացնելու, դրանք ժողովրդի սեփականությունը դարձնելու, ընթացիկ կարևոր իրադարձությունների նկատմամբ կուսակցության վերաբերմունքը պարզաբանելու, ինչպես նաև քարոզչական գործունեությանը զարկ տալու նպատակով նորահռչակ հանրապետության մայրաքաղաք Երևանում սկսեց լույս ընծայել «Ժողովուրդ» հասարակական, քաղաքական, գրական օրաթերթը: Պարբերական, որը զարմանալիորեն դուրս է մնացել ուսումնասիրողների տեսադաշտից, և ցարդ ոչ ոք ոչինչ չի գրել դրա մասին¹:

Հայ ժողովրդական կուսակցության Երևանի կոմիտեի «Ժողուրդ» պաշտոնաթերթը «Կեանք եւ ազատութիւն» գլխագրով սկսել է լույս տեսնել 1918 թ. օգոստոսի 14-ից՝ նախ իբրև եռօրյա, ապա՝ երկօրյա, այնուհետև՝ օրաթերթ²: Խմբագրակազմի անդամներն էին Ժամանակի նշանավոր մտավորականներ Երվանդ Հարությունյանը, Հովհաննես Ստեփանյանը և Տիգ-

¹ Միակ բացառությունը Ա. Կիրակոսյանի և Մ. Բաբլոյանի «հասարակական, քաղաքական, գրական օրաթերթ» ժլատ և գրեթե ոչինչ չասող տեղեկությունն է: Տե՛ս Հայ պարբերական մամուլը, մատենագիտություն (1794-1967) (համահավաք ցանկ), կազմեց Ա. Կիրակոսյան, առաջաբան Հ. Կոստիկյանի և Հ. Միլվանյանի, Երևան, 1970, էջ 612, **Բաբլոյան Մ. Ա.**, Հայ պարբերական մամուլը, մատենագիտական համահավաք ցուցակ (1794-1980), Երևան, 1986, էջ 424: «Հայ պարբերական մամուլի պատմություն» (1900-1922) (հ. 2, Երևան, 2017) ծավալուն հատորում, որտեղ առանձին բաժին է նվիրված Հայաստանի առաջին Հանրապետությունում լույս տեսած պարբերականներին, թե՛ ՀԺԿ-ի և թե՛ «Ժողովուրդ»-ի մասին տեղեկություններ չկան:

² Թերթի խմբագրատան հասցեն էր՝ Երևան, բուլվարի դեմ, Մանր վարկի ընկերության կից, իսկ տպագրվում էր Բեհբուջյան փողոց 12 հասցեում գտնվող «Լոյս» տպարանում:

րան Հախումյանը: Պարբերականի առաջին համարում ՀԺԿ-ի Երևանի «Ճիւղի» օրգանի անդրանիկ խմբագրականում պարզաբանվում էր ընթերցողներին, որ «կարիք չկայ մի առ մի բացատրելու մեր լրագրի ուղղությունը և տակտիկան», քանզի թերթը ՀԺԿ-ի օրգանն է, ուստի ամեն ինչ հստակ է¹ (1918, թիվ 1):

«Ժողովուրդ»-ի խմբագրակազմի կարծիքով՝ այն պետք է նպաստեր խաղաղ, օրենսդրական ճանապարհով **կերտելու** այն հասարակարգը, որ «զծագրել է կուսակցութեան ծրագրում՝ քաղաքական, քաղաքացիական, օրենսդրական, ֆինանսական, բանուորական, կրօնական, լուսաւորութեան և այլ հարցերի վերաբերմամբ» (նույն տեղում): Թերթը կոչված էր նաև պաշտպանելու այլ երկիրներում բնակվող հայության՝ իբրև փոքրամասնության շահերը և նույն կերպ նախանձախնդիր էր լինելու Հայաստանում բնակվող փոքրամասնությունների իրավունքների պաշտպանության սկզբունքին:

«Ժողովուրդ»-ի կոչումը լինելու էր ինչպես կուսակցության կենտրոնական մարմինների, այնպես էլ տեղական մասնաճյուղերի գործունեության լուսաբանումը: Կուսակցության հիմնադիրները նախապես էին որոշել Երևանում սեփական թերթ ունենալ: Երբ հոչակվեց Հայաստանի Հանրապետությունը, և Երևանը դարձավ նրա մայրաքաղաքն ու Հայաստանի Խորհրդարանի և կառավարության նստատեղին, այսինքն՝ այնտեղ կենտրոնացավ հայկական քաղաքական կյանքը, կուսակցությունը, գիտակցելով, թե ինչ կարևոր դեր է իրեն վերապահված քաղաքական կյանքում, անմիջապես ձեռնարկեց այդ գործը: Հաղթահարելով տեխնիկական որոշ դժվարություններ և «կանգ չառնելու նիւթական գոհաբերությունների առաջ, որպէսզի հնարաւորություն ունենայ պարզելու իւր տեսակէտները կեանքի յարուցած զանազան հարցերի մասին ընդարձակ աուդիտորիայի առաջ ի դէմն հայ ժողովրդի» (նույն տեղում)՝ ՀԺԿ-ն հիմնեց իր պարբերականը:

Որպես կուսակցութեան թերթ, բացատրում էին հոդվածի հեղինակները, «Ժողովուրդը» որոշ գաղափարական տարաձայնություններ կունենա այլ կուսակցությունների օրգանների հետ, և իրենց պարտքն էին համարում հայտարարել, որ իրենց թերթը «երբէք չպիտի իջնի գաղափարական հակառակորդի բարձրությունից մինչև անձնական, թշնամական, ւիրաւորիչ գոեհիկություն» (նույն տեղում):

«Ժողովուրդն» ուներ որոշակի կառուցվածք և կայուն խորագրեր: Առաջին էջում տպագրվում էին թերթի հիմնական ասելիքը բովանդակող խմբագրականներն ու կարևորագույն հրապարակումները: Սկզբնական շրջանում թերթի առաջին էջում գովազդ և այլ բնույթի հայտարարություններ չկային, սակայն հետագայում, ֆինանսական մշտական անբավարարությունից նեղ-

¹ «Ժողովուրդ», 1918, թիվ 1: Այսուհետ շարադրանքում՝ տարին և թվականը:

վելով, խմբագրակազմն աստիճանաբար զգալի տեղ էր հատկացնում դրանց: Մի քանի համարից հետո արդեն թերթի առաջին էջն ամբողջությամբ ողողված էր երկլեզու հայտարարություններով ու գովազդային զանազան առաջարկներով: «Մամուլ» խորագրի ներքո տպագրվում էին ինչպես հայրենական, այնպես էլ հարևան երկրներում և Եվրոպայում լույս տեսնող լրագրերի, հատկապես հայ ժողովրդին ու Հայաստանի Հանրապետությանը վերաբերող նյութերը կամ դրանց արձագանքները: «Պատերազմ» խորագիրը պարբերաբար տեղեկություններ էր հաղորդում տարբեր ճակատներում տիրող իրավիճակի, հատկապես տարածաշրջանում ընթացող պատերազմական իրադարձությունների մասին: «Ներքին լուրեր» բաժնում տեղ էին գտնում հրապարակումներ, որոնցում ներկայացվում էին ՀՀ-ում տիրող իրավիճակը, մասնավորապես մոլեզնդ սովն ու համաճարակները, ստեղծված կացությունը շտկելու ուղղությամբ իշխանությունների գրեթե մշտական անգործությունը, որոշ զինվորականների ու խմբապետների կամայականությունները և այլն:

Մշտական և կարևոր խորագրերից էր «Հայաստանի խորհրդարանը», որտեղ լուսաբանվում էին խորհրդարանի բոլոր նիստերը: «Քաղաքական կյանք» խորագրի ներքո զետեղված նյութերում ներկայացվում էին ՀԺԿ-ի հիմնադրման պատմությունը, այլ կուսակցությունների և կազմակերպությունների հետ նրա առնչությունները: Մինչև կոալիցիոն կառավարության կազմվելը¹ և հատկապես դրա քայքայումից հետո թերթում շատ են կառավարող ՀՅԴ կուսակցության ու կառավարության գործունեությունը քննադատող հրապարակումները:

«Արտաքին աշխարհ»-ում տեղ էին գտնում միջազգային իրադարձությունների, քաղաքական, դիվանագիտական և այլ ասպարեզների մասին հրապարակումները: Ավելի հաճախ տպագրվում էին հարևան Վրաստանում, Ադրբեջանում և Հյուսիսային Կովկասում հայերի ու այդտեղ գտնվող հայ գաղթականների մասին նյութերը: Թերթի առաջին և վերջին էջերում գրեթե միշտ առկա էին մարդկանց մահվան մասին ծանուցումներ և այդ առիթով ցավակցություններ: Զգալի թիվ էին կազմում նաև նշանավոր գործիչներին, մտավորականներին այս կամ այն առիթներով նվիրված ծավալուն մահախոսականները: Վերջապես, թերթի էջերում հաճախակի տեղ են գտել նաև գեղարվեստական փոքրածավալ գործեր, առանձնապես շատ են ֆելիետոնները:

Թերթի լույսընծայումից անմիջապես հետո խմբագրությունը զգալի թվով նամակներ ստացավ, որոնց հեղինակները ողջունում էին թերթի ծնունդը, հղում ջերմ բարեմաղթանքներ: Նոր Բայազետից Ե. Ի.-ն, օրինակ, գրում էր,

¹ Հայաստանի առաջին Հանրապետության կոալիցիոն կառավարությունը կազմվեց 1918 թ. նոյեմբերի 4-ին Ն. Քաջագունու գլխավորությամբ և գործեց մինչև 1919 թ. փետրվարի 15-ը:

որ ՀԺԿ-ի անդրանիկ օրգանն ավելի հարմար անուն դժվար թե գտներ, քան «Ժողովուրդը», քանի որ այդ վերտառությունը բնորոշում է թերթի բովանդակությունը, ուղղությունը և կատարելիք դերը հայ ժողովրդի զարգացման գործում. ««Ժողովուրդը» պետք է լինի ժողովրդի համար և ժողովրդի մեջ, բերան հանդիսանայ հայ ժողովրդեան ցանկութեան, ըղձերի և յոյզերի» (1918, թիվ 4):

Շատերի տեսակետն արտահայտող նամակագրի կարծիքով՝ թերթի ծնունդը ժամանակին էր. այն պետք է հայ ժողովրդին ներկայացներ անցյալում թույլ տրված ճակատագրական սխալները և դրանց հետևանքները, որոնցից «խրատուելով»՝ նա զգուշանար և չկրկներ դրանք: Իսկ քանի որ հայոց անկախ պետությունը դեռևս ամրապնդված չէր և կանգնած էր անսխալորժ անակնկալների առջև, հայ ժողովուրդը պետք է հետևեր այն ուղղությանն ու քաղաքական դավանանքին, որի արտահայտիչն էր «Ժողովուրդ» թերթը: Այն պետք է օգներ կերտելու ըղձալի ապագան, որի մասին հայ ժողովուրդը երազել էր շարունակ:

Մեկ այլ նամակագիր գրում է, որ «Ժողովուրդ»-ը շարունակելու է կատարել «Մշակի» դերը, ուստի ստանձնելով այդ «դժուարին, պատասխանատու, շինարարական և կուլտուրական աշխատանքը»՝ թերթի ղեկավարները պետք է իմանան, որ կանգնելու են խոչընդոտների և դժվարությունների առջև, որոնք հաղթահարելու համար անհրաժեշտ կլինի համբերություն, կորով ու եռանդ: Այդ ծանր աշխատանքի համար նրանց վարձատրությունը կլինի այն, որ հայ ժողովուրդը «վերջի վերջոյ կը գիտակցի իր լավն ու վատը, օգտակարն ու վնասակարը, հեռավորն ու մօտական, մի խօսքով կգայ ինքնաձանաչութեան և ըստ այնմ կտանի իր գործերը» (նույն տեղում):

Թերթի խմբագիրներից Ե. Հարությունյանը, բնականաբար խիստ կարևորելով «Հայոց պետականության վերածնության նշանակությունը», նշում էր, որ թեև Հայկական Հանրապետության ծնունդը տեղի «ունեցաւ անսօրմալ պայմաններում, թէև հայութեան արդի քաղաքական դրությունը վերին աստիճանի անմխիթար է, այնուամենայնիվ հայ պետութեան վերածնութիւնը ունի և իր խոշոր դրական կողմերը» (նույն տեղում): Ամենակարևորն այն էր, որ օտարի լծից ազատվելու և սեփական բախտը տնօրինելու հայ ժողովրդի դարավոր ձգտումը վերջապէս իրականացել էր:

1918 թ. հունիսի 4-ի Բաթումի հայ-թուրքական դաշնագիրը, որով երկարդարյա ընդմիջումից հետո հայ ժողովուրդն ու նրա Հայկական Հանրապետությունը դառնում էին միջազգային իրավունքի սուբյեկտ, ունեցավ խոշոր քաղաքական և իրավական նշանակություն: Դրա գործնական նշանակությունն այն էր, որ հայ ժողովուրդն այլևս «պետք չի ունենայ երբորդ անձնաւորությունների միջոցու գործելու, քանի որ նրա քաղաքական ներկայացուցիչները կարող են հաղէս գալ միջազգային նոյն իսկ ամենաբարձր ատեաններում՝ հայ ժողովրդի շահերը պաշտպանելու համար» (նույն տեղում):

Հայոց պետականության վերականգնումն ունեցավ մեկ այլ դրական կողմ ևս: Հայտնի է, որ XIX դարի վերջին քառորդի և XX դարի առաջին տասնամյակների հայ ժողովրդի քաղաքական պայքարն ընթանում էր պատմական Հայաստանի սահմաններից դուրս (Կ. Պոլսում, Թիֆլիսում, Եվրոպական երկրներում և այլուր) և այդ իսկ պատճառով ունեցավ աղետաբեր հետևանքներ: Այնինչ իրականում այն քաղաքականությունը կարող է համարվել ազգային շահերին նպատակահարմար, որը ծավալվում է տվյալ ժողովրդի ծոցում, իսկ Հայաստանը նշված ժամանակաշրջանում չունեի իր ընդհանուր մեկ կենտրոնը: Թերթի կարծիքով Հայաստանի Հանրապետության ծնունդով ստեղծվեցին այդ պայմանները, իսկ Երևան մայրաքաղաքն «ունի ամեն տուեալներ՝ դառնալու այդպիսի մի կենտրոն, և այստեղ է որ այսուհետև Հայ քաղաքականությունը պիտի ձևակերպություն ստանայ» (նույն տեղում):

Բոլոր նրանք, Ե. Հարությունյանի կարծիքով, ովքեր կողմնակից էին անհատի բազմակողմանի ազատությանն ու բարգավաճմանը, պետք է ողջունեին Հայաստանի պետականության վերածնունդը: Ավելին, յուրաքանչյուր հայ պետք է ամեն ինչ աներ այդ քաղաքական նվաճումը պահպանելու համար, պետականության գաղափարը բոլորի համար պետք է ավելի բարձր դասվեր, քան Հայաստանի առանձին մասերի կամ դասակարգերի շահերը:

Թերթի խմբագրակազմը մշտապես ուշադրության կենտրոնում էր պահում նորաստեղծ ՀԺԿ-ի գաղափարախոսությանն առնչվող հարցերը: Ժողովրդին ավելի հասանելի դարձնելու նպատակով, թերթը պարբերաբար բացատրում էր կուսակցության ծրագրային դրույթները: Այդպիսի առաքելություն ուներ, օրինակ, Հովհաննես Ստեփանյանի «Հայ Ժող. կուսակցութիւնը ապադասակարգային եւ ազգային է» հրապարակումը (1918, թիվ 34): Հոդվածագիրը նշում էր, որ ազատական ռամկավար, այն է՝ լիբերալ դեմոկրատական ուղղության հետևորդը լինելով հանդերձ՝ կուսակցությունը չի ընդունում դասակարգային պայքարի ջատագով սոցիալիստական կուսակցությունների աշխարհայացքը: Վկայակոչելով նրանց տեսաբանների հայտնի թեզը, որ «մինչ օրս գոյութիւն ունեցող ամեն մի հասարակութեան պատմութիւն հանդիսացել է դասակարգերի պայքարի պատմութիւն»¹, հեղինակը մեկնաբանում է, որ սոցիալիստները դասակարգային պայքարով են պայմանավորում և լուսաբանում յուրաքանչյուր երևույթ՝ կրոն, պետություն, հայրենիք, գիտություն, գրականություն, գեղարվեստ, և ընդգծում, որ դրանք իբրև թե բոլոր ժամանակներում ունեցել են դասակարգային էություն: Դրանից ելնելով է, որ նրանք ապագայի մշակույթը կերտողի առաքելությունը վերագրում էին պրոլետարիատին: Հենց սա է պատճառը, պարզաբանում էր

¹ Մաքս Կ., Կոմունիստական կուսակցության մանիֆեստ, Երևան, 1938: Այս երկը բազմիցս թարգմանվել է հայերեն (Ս. Շահումյան, Ս. Կասյան, Պ. Մակինցյան և այլք): Մինչև 1979 թ. առանձին գրքով այն հայերեն լույս է տեսել 17 անգամ:

հողվածագիրը, որ սոցիալիստները պաշտպանում են սեփականագուրկ պրոլետարիատի շահերը և «քարոզում են դասակարգային կռուի անհրաժեշտությունը» (նույն տեղում):

«Իսկ ի՞նչ ունի ասելու դասակարգային աշխարհայացքի դեմ ազատամիտ-ռամկավար հոսանքը և մասնավորապես Հայ Ժողովրդական կուսակցությունը» (նույն տեղում),– հարցնում էր հեղինակը և փորձում պատասխանել: Այդ կուսակցություններն իրենց աշխարհայացքի հիմքում ունեն ազգի գաղափարը, իսկ գործունեության՝ ազգի և ժողովրդի իրավունքների պաշտպանությունը: «Անգլիական լիբերալները, ամերիկական դեմոկրատները, ֆրանսիական ռադիկալները, գերմանական ազատամիտները, ռուսական կադետները և հայ ժողովրդականները զանազան ազգային հատուածներն են այդ խոշոր միջազգային քաղաքական հոսանքի» (նույն տեղում),– գրում էր նա, ապա նշում, որ նրանք ընդունում են անհատն ու դասակարգը որպես գոյություն ունեցող հասարակական երևույթ, որպես փաստ, սակայն, ի տարբերություն սոցիալիստների, այն չեն դարձնում աշխարհայացքի և գործունեության հիմնաքար: Պաշտպանում են անհատի և դասակարգերի այն իրավունքները, որոնք դեմ չեն ժողովրդական և պետական սկզբունքներին, ի դեպ, այն աստիճան, որքան որ դրանք չեն վնասում ազգային ընդհանուր տնտեսության հիմունքներին: Այն է՝ ազատամիտ ազգայնականները կամ ժողովրդականները ընդհանուրի ազգային և պետական շահը բարձր են դասում անձնականից և դասակարգայինից:

Ազատամիտ ազգային ուղղությունը, շարունակում էր պարզաբանել հողվածագիրը, գտնում է, որ պատմությունը ժողովուրդների և ազգերի պատմությունն է և ոչ թե դասակարգային պայքարի, ինչպես համարում են սոցիալիստները: «Բնութեան հիմնական օրենքները, մարդկութեան դարավոր պատմությունը, գիտութեան և ժողովրդապետութեան սկզբունքները դարերի վկաներ են»,– խոսքը համոզված եզրափակում է հեղինակը, ապա շեշտում, որ «Հայ Ժողովրդական Կուսակցութեան դաւանած ազգային և ապա-դասակարգային գաղափարներն ու աշխարհայացքը անժխտելի ճշմարտութիւններ են» (նույն տեղում): Թերթի տեսաբանների կարծիքով՝ հայ ժողովուրդը ի վերջո հաճախ է մասնակցել տարբեր կոնֆլիկտների, բայց «դասակարգային բաժանումը երբեք չէ ակօսել մեր ժողովուրդը» (1918, թիվ 27): Իսկ ՀԺԿ-ն «**եվոլյուցիական ճանապարհով, աստիճանական զարգացման ել հետզհետե եկող յաղթանակների շնորհիվ**» (1918, թիվ 8) ապագան կերտելու համոզված կողմնակիցն էր:

Այս դիրքերից Հ. Ստեփանյանը փորձում է դիտարկել ՀՅԴ-ի տեղը հայ հասարակական-քաղաքական կյանքում: «Դժուարութեան ենք հանդիպում երբ կամենում ենք որոշել Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան տեղ յիշատակած հոսանքների մեջ»,– գրում է նա, ապա նշում, որ ՀՅԴ-ին երբեմն հատուկ են եղել երկակի՝ ազգայինի և համազգայինի դրսևորումներ:

Ազգային ժողովրդական սկզբունքներին դավանող ՀԺԿ-ն փորձում էր

հայ մարդու սրտում վառ պահել ազգի կերպարը, տարածել լուսավոր ապագայի և առողջ պետականության գաղափարները, զարկ տալ հայ ստեղծագործական մտքին, պահպանել ազգային դեմքը և անկախ պետականության գաղափարը: Միաժամանակ նա ձգտում էր հանդուրժողական հարաբերություններ ունենալ հարևան ժողովրդների հետ և այդ ամենը քարոզում էր իր թերթի միջոցով (1918, թիվ 36):

Համաշխարհային պատերազմի ուժգին հարվածների և ներքին հեղափոխության հետևանքով Ռուսական կայսրության փլուզման դառնության ամենամեծ բաժակը վիճակված էր նրա մի մասնիկ Այսրկովկասին և «մանաւանդ պատմականօրէն բախտի խորթ զաւակ, յաւիտենական մարտիրոս հայ ժողովրդին», գրում էր Լ. Մարկոսյանը «Արևածագը» հոդվածում: Այդ ահռելի սպանդանոցում հայությունը տվեց ամենաշատ զոհերը և «դեռ կանգնած է օրհասական ճգնաժամի, լինել թէ չլինելու մեծ պրօպլեմի դիմաց...» (նույն տեղում): Ամենուրեք անտուն ու սոված գաղթականներ էին, որոնց վտանգված գոյությունը մի կողմից և արտաքին ուժերի խեղդող օղակը մյուս կողմից սպառնում էին բնաջնջել հայության մնացած մասին ևս: Խելակոորույս ժողովուրդը հուսահատ էր և ապրում էր անորոշ ապագայով: Սակայն համընդհանուր այդ վիատման խավարում, ըստ թերթի, լույսի նշույլներ էին առկայծում: Զինադադարը, օսմանյան կառավարության հետ հաշտությունը և դաշնակիցների նկատվող բարեհաճությունը հայերի առջև արագ ու եռանդուն գործունեության նոր հորիզոններ էին բացում:

Հոդվածագրի կարծիքով՝ պատերազմը շատ բան էր կործանել, և ժամանակն էր, որ հայերն անմիջապես ձեռնարկեին ծավալուն վերափոխումներ և վերաշինություն, եթե ոչ, ապա «անիշխանութեան հազարազլխեա վիշապը կգայ կլանելու եղած ամեն ինչ» (նույն տեղում): Հեղինակը կոչ էր անում հայերին՝ ողջունել «արևածագը», զոհաբերել նրան ազգի ամբողջ կարողություններն ու էներգիան և երբեք չմոռանալ, որ իրենց ձեռքում է ժողովրդի ապագան: Հոդվածագիրը կոչ էր անում առժամանակ մի կողմ թողնել կուսակցական տարաձայնություններն ու անձնական հակակրանքները և մարդկանց մեջ ներարկել ազնվություն ու անկաշառ հոգի, նեցուկ լինել խելացիներին ու շնորհալիներին և միացյալ ուժերով առաջ տանել հայրենիքի վերաշինության գործը: Երբեք չմոռանալ, որ արտաքին թշնամին այնքան սարսափելի չէ, որքան ներքին անիշխանությունը. «Լավ բանանք մեր այքերը տեսնենք այն հրաշալի լոյսը, որ գալիս է մեզ մութ ամպերի յետևից և սիրով ողջունենք ազատութեան արևածագը» (նույն տեղում):

Թերթն ուրախությամբ տեղեկացնում էր, որ 1918 թ. օգոստոսի 1-ին հատկապես դրա համար պատրաստված քաղաքային ակումբի դահլիճում բացվել է Հայաստանի Հանրապետության խորհրդարանի առաջին նիստը: Պատգամավորները նստած էին երեք շարքով. «Աջակողմը Հայ Ժողովրդական կուսակցությունը (6), թյուրքերի 6 ներկայացուցիչները, 1 ռուս և 1 եզիդի: Կենդրոնը բռնել էին դաշնակցականները (18) և անկուսակցականները

(2), իսկ ձախակողմը սոց. դեմոկրատները (6) և սոց. յեղափոխականները (6)» (նույն տեղում): Բացմանը ներկա են եղել Գերմանիայի, Ավստրիայի, Թուրքիայի, Պարսկաստանի և Ուկրաինայի ներկայացուցիչները: Հրավիրված է եղել նաև կաթողիկոսը, որը, սակայն, անակնկալ դիպվածի պատճառով չէր կարողացել մասնակցել:

Խորհրդարանի առաջին նախագահ է ընտրվում Ավետիս Սահակյանը¹, նախագահության անդամներ՝ Գրիգոր Տէր Խաչատրյանը (ՀԺԿ) և Դավիթ Զուրյանը (Էսեռ), ավագ քարտուղար՝ Պետրոս Զաքարյանը (անկուսակցական): Շենքի վրա բարձրացվում է հայկական եռագույնը, որը ցնծություն է առաջացնում հավաքված բազմության մեջ: Նիստը փակվելուց հետո կատարվում է գորահանդես, որն ընդունում են վարչապետ Հ. Քաջագունին, զինվորական կորպուսի հրամանատար գեներալ Ավետիս Նազարբեկյանը և զինվորական նախարար Հովհաննես Հախվերդյանը:

Շարունակելով թեման՝ թերթը տեղեկացնում է, որ Խորհրդարանի երկրորդ նիստին ընթերցվել է կառավարության «դեկլարացիան» և փոքր բանավեճերից հետո ընդունվել ՀԺԿ-ի առաջարկած՝ «դեկլարացիային» հավանություն տալու բանաձևը:

«Ժողովուրդը» մաս առ մաս տպագրում էր նաև ՀԺԿ-ի ծրագիրը, որն ընդունվել էր կուսակցության 1917 թ. սեպտեմբերի 27-ին տեղի ունեցած առաջին համագումարում: Այնուհետև թերթը տեղեկացնում է, որ ՀԺԿ-ի կենտրոնական խորհուրդը 1918 թ. օգոստոսի 18-ին հրավիրում է համաժողով, որտեղ պետք է վերաքննվեր կուսակցության ծրագիրը: Բայց քանի որ Ռուսաստանից, Հյուսիսային Կովկասից և այլ վայրերից ընտրված պատգամավորները չէին կարող ժամանել Թիֆլիս, տեղի կունենար խորհրդակցական համաժողով:

Կարևորելով կուսակցության գործունեությունն ու դրա տեսլականներն ապագայի հարցում՝ «Թիֆլիսի համաժողովը» հրապարակման մեջ թերթը տեղեկացնում էր օգոստոսի 18-ին Թիֆլիսում սկսված ՀԺԿ-ի համագումարի մասին: Մամուռն Հարությունյանի ողջունի ճառից հետո, նշվում է լրատվությունում, մասնակիցները հոտնկայա հարգել են Հ. Առաքելյանի հիշատակը, ապա ընտրել նախագահություն՝ Ս. Հարությունյան (նախագահ), Հ. Խոջայան և Ա. Բարխուդարյան, քարտուղարներ՝ Խ. Գանայան և Ե. Մինասյան, լսել կուսակցության կենտրոնական կոմիտեի զեկուցումները կուսակցության գործունեության, Վրաստանի հայոց Ազգային Խորհրդի, կուսակցական ֆինանսական նախահաշվի մասին, քննարկել և ընդունել են կուսակցության նոր ծրագրը (1918, թիվ 5):

ՀԺԿ-ն երիտասարդ կուսակցություն էր, սակայն օրեցօր նրա գոյությունն

¹ Նրա մասին մանրամասն տե՛ս **Ներսիսյան Ա.**, Ավետիք Սահակյան (Հայր Աբրահամ), Երևան, 2009:

ավելի կարևոր էր դառնում, հետևապես անհրաժեշտ էր, որ նա շրջահայաց լրջությամբ կշռադատեր ստեղծված քաղաքական իրավիճակը և որդեգրեր գործունեության այնպիսի ուղի, որն ամբողջությամբ համապատասխաներ հայության շահերին, ապահովեր նրանց համար խաղաղ, ստեղծագործական աշխատանքի հնարավորություններ և զերծ պահեր անակնկալներից: Այդ պատճառով թերթում պարբերաբար լուսաբանվում էին ՀՄԿ-ի կազմակերպած միջոցառումները և մասնավորապես քարոզչական աշխատանքները, ինչպես, օրինակ, տեղեկացվում էր, որ կուսակցության Երևանի Կոմիտեն, «ներքին գործերի մինիստրի գիտութեամբ», «Զինուորներու կլուբում (Կրեպ-օստնայա փողոց, տուն Եղիազարեանի)» կազմակերպում էր գիտական և հասարակական-քաղաքական թեմաներով հանրամատչելի դասախոսություններ և քննարկումներ:

«Ժողովուրդը» հավատարիմ էր Գրիգոր Արծրունու և նրա «Մշակի» «Ամեն բան ժողուրդի համար, ամեն բան ժողուրդի միջոցու» նշանաբանին, որը դարձավ միավորող շղթա, «մտեցրեց հայ աշխատավորին ու մտավորականին, գիւղացուն և վաճառականին և սկիզբ դրեց Հայ Ժողուրդական կուսակցությանը» (1918, թիվ 7):

Թերթը հաճախ անդրադառնում էր պատմությանը, փորձում պատասխանել, թե ինչու էր ամեն անգամ ճակատագրի ծանր հարվածներ հասցնում հայ ժողովրդին և պատճառը համարում էր հայերի դիվանագիտական անփորձությունն ու քաղաքական ճկունության բացակայությունը (1918, թիվ 2):

Որպես կուսակցության պաշտոնաթերթ, բացառությամբ կոալիցիոն կառավարության ժամանակահատվածի՝ 1918 թ. նոյեմբերի 4-ից մինչև 1919 թ. փետրվարի 15-ը, «Ժողովուրդը» որդեգրել էր ընդդիմադիր կեցվածք և կառուցողական ընդդիմության դիրքերից քննադատում էր իշխանությունների սխալներն ու թերացումները: Ընդ որում քննադատվում էին օրենսդրական բացերը և դրանից օգտվող ընչաքաղց պաշտոնյաներին (1918, թիվ 4), կանոնավոր բանակի համալրման աշխատանքներում թերացումները, պարենավորման ասպարեզում աղաղակող թերությունները (1918, թիվ 9), գաղթականությանը պատշաճ ուշադրություն չդարձնելը (1918, թիվ 5), կառավարության անգործությունը՝ զենքերը ժողովրդից չհավաքելու, զինված խմբերին չպատժելու (24 սեպտեմբերի 1918), համատարած անտերության (1918, թիվ 10) և բազմաթիվ այլ թերացումներ:

Թերթը մշտապես ուշադրության կենտրոնում էր պահում միջկուսակցական խնդիրները, և մեծ թվով հրապարակումներ կան դրանց վերաբերյալ: Մեծ են հատկապես իշխող ՀՅԴ-ի հասցեին ուղղված քննադատական նյութերը¹: Թերթի տեսաբան Ե. Հարությունյանը նշում էր (1918, թիվ 3), որ Հայ

¹ Այդպիսի հրապարակումներն այնքան շատ են, որ դրանցից որևէ մեկը վկայակոչելու անհրաժեշտություն անգամ չենք տեսնում:

ժողովրդական կուսակցությանը հաճախ անվանում են կադետներ: Հեղինակն այդ շփոթի պատճառը բացատրում էր նրանով, որ այդպես անվանողները տարբերություն չեն տեսնում հայկական ՀՄԿ-ի և ռուսական Կադետ կուսակցության միջև: Այնուհետև տեսաբան-հոդվածագիրը, դիմելով այդ կուսակցությունների ստեղծման պատմությանը, նշում էր, որ շատ հարցերում դրանց ծրագրերի միջև կան ընդհանրություններ, սակայն կարևորագույն՝ ազգային հարցում դրանք բոլորովին տարբերվում են միմյանցից (1918, թիվ 5):

Մեկ այլ՝ «Անպատասխանատու գործունեություն» հրապարակման մեջ ևս ներկայացնելով էսեյների գործունեությունը՝ թերթը շեշտում էր, որ յուրաքանչյուր հայ մարդ պետք է նպաստեր հայոց պետականության զարգացմանը, այնինչ էսեյների ներկայացուցիչները հայտարարում էին, որ հանուն համամարդկային առաջընթացի՝ իրենց ֆրակցիան կովելու էր Հայաստանի Հանրապետության գոյության դեմ (1918, թիվ 10):

Թերթում պարբերաբար արտաստվում էին նաև ՀՄԿ-ի Թիֆլիսի կենտրոնական կոմիտեի «Ժողովրդի ձայն» պաշտոնաթերթի տեղեկատվական կարևորագույն հրապարակումները: Թերթը մեծ ոգևորությամբ ողջունեց համաշխարհային պատերազմի ավարտը և հայտարարեց, որ հայ ժողովուրդն իր թվաքանակի համեմատությամբ ամենաշատ զոհերն է տվել, որ նա, վտանգելով իր գոյությունը, բոլոր ջանքերը ներդրել է հաղթանակի համար: Հետևապես բոլոր՝ տարածքային, նյութական, իրավական, հոգևոր հատուցման և այլ առումներով պահանջատեր է:

«Ժողովուրդ» թերթը, սկսած թիվ 68-ից, խելացի քայլ է կատարում՝ առաջին էջի սկզբում խոշոր տառերով ներկայացնելով համարում տպագրված կարևոր հրապարակումների վերնագրերը: Դրանով ընթերցողին հնարավորություն է ընձեռում նախապես տեղեկանալ իրեն հետաքրքրող թեմաներին:

Նշենք, որ թերթի մի քանի համարներ բացակայում են: Դրանք կամ չեն պահպանվել, կամ հայտնի չէ դրանց գտնվելու վայրը: Համարների մեծ մասը պահպանվել է Էջմիածնի մատենադարանի գրապահոցում, մյուս մասը՝ ՀՀ Ազգային գրադարանի պահոցում: Որոշ համարներ մասնավոր հավաքածուների սեփականատերերը սիրով նվիրել են Ազգային գրադարանին: Մեզ հայտնի չէ, թե 1920 թ. դեկտեմբերի 1-ի թիվ 197-ից հետո թերթը լույս տեսել է, թե ոչ: Ամենայն հավանականությամբ այն հայտնի իրադարձությունների (1920 թ. դեկտեմբերի 2-ին իշխանությունը կամավոր հանձնելու մասին պայմանագրի) հետևանքով ստեղծված քաղաքական անհանդուրժողականության պայմաններում այլևս չէր կարող լույս տեսնել: Առավել ևս, որ ՀՄԿ-ի շատ ներկայացուցիչներ ևս հեռացել էին Հայաստանից:

**Сурен Саргсян – *Официальная газета Армянской
народной партии «Жоховурд»***

В годы Первой Республики Армении второй по влиянию политической силой была Армянская народная партия (АНП), которая была основана 11 апреля 1917 г. в Тбилиси. Для того чтобы представить народу свои цели и средства их достижения, прояснить позиции партии по текущим важным событиям, с 14 августа 1918 года партия начала издавать в Ереване общественно-политическую, литературную ежедневную газету «Жоховурд» («Народ»). Удивительно, но газета оказалась вне зоны внимания исследователей. Газета поясняла, что АНП – национальная партия, стоящая выше классовой борьбы и являющаяся сторонницей постепенных реформ. Газета «Жоховурд» критиковала недостатки в жизни армян и выступала за все прогрессивное. Постоянными рубриками газеты были: «Война», «В нашей партии», «Парламент Армении», «Пресса», «Телеграммы», «Корреспонденция», «Армяно-турецкие отношения», «Внешний мир», «Уроки пропаганды АНП», «Положение армянских беженцев», «Задачи дня» и т.д. Газета «Жоховурд» издавалась до 1 декабря 1920 года.

**Suren Sargsyan – *The Official Newspaper “Zhoghovurd”
of Armenian Democratic Party***

In the period of the First Republic of Armenia the Armenian Democratic Party, the second powerful political force (hereinafter referred to as ADP), was founded on 11 April, 1917, Tbilisi. To present its objectives and means of their realization, to clarify Party's attitude towards current significant developments, on 14 August, 1917, Armenian Democratic Party began publishing the public, political and literary daily newspaper “Zhoghovurd” (“People”), which surprisingly has been dropped out of the researchers' sight. The newspaper clarified that ADP was a national party, which stood above class struggle and supported gradual reforms. “Zhoghovurd” criticized shortcomings in the life of Armenians and advocated what was good and progressive. Among the permanent titles of the newspaper were: “War”, “In Our Party”, “Parliament of Armenia”, “Press”, “Telegrams”, “Correspondents”, “Armenian-Turkish Relations”, “External World”, “ADP's Propaganda Courses”, “The State of Armenian Emigration”, “Issues of the Day”, “Internal news”, etc. “Zhoghovurd” daily was published until 1 December, 1920.